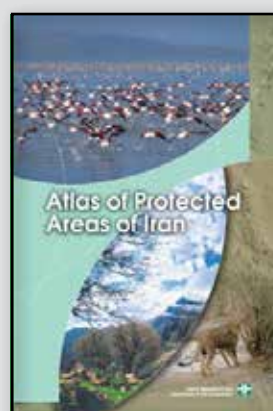

نقدی بر اطلس مناطق حفاظت شده ایران

افشین دانه کار*

حفاظت از زیستگاه‌های طبیعی کشور به صورت غیررسمی قدمتی فراتر از ۱۵۰ سال دارد. با این وجود، عمر مدیریت رسمی و دولتی آن حدود ۶۰ سال است. پس از انتخاب شهر تهران به عنوان پایتخت کشور در سال ۱۱۶۴ خورشیدی (۱۲۰۰ قمری) در زمان قاجاریه، منطقه‌ای با نام قرق یا شکارگاه سلطنتی در نزدیکی تهران و در منطقه جاجرود امروزی قرار داشت که از آن حفاظت می‌شد و امروزه قدیمی‌ترین منطقه شکار ممنوع در کشور به شمار می‌رود. قرق‌های سلطنتی، شکارگاه‌های اختصاصی پادشاه و درباریان بود و برای حفظ جمعیت وحوش قابل شکار در مقابل مردم و شکارچیان محلی قرق می‌شد. شمار این دسته از قرق‌ها به تدریج در اطراف تهران و دیگر شهرها گسترش یافت، به طوری که در سال ۱۱۸۸ خورشیدی بخشی از منطقه ورجین قرق سلطنتی شد و ظل‌السلطان پسر بزرگ ناصرالدین شاه و حاکم اصفهان، در سال ۱۲۴۴ خورشیدی، قمیشلو را به عنوان قرق و شکارگاه اختصاصی اعلام کرد. در دهه ۱۲۹۰ نیز بخش‌هایی از یافت‌آباد، اوین، زرگنده و قیطره به عنوان شکارگاه‌های سلطنتی تحت مراقبت قرار گرفت و برای شکار مقرراتی وضع شد. ایران در دوران جنگ جهانی اول (۱۲۹۳ تا ۱۲۹۷ خورشیدی) به دلیل اولویت‌های اجتماعی و اقتصادی نسبت به زیستگاه‌های طبیعی و حیات وحش بی‌توجه شد، اما با پایان یافتن این دوره برای نخستین بار در سال ۱۳۰۷ احکام قانونی شکار وضع شد (مواد ۱۷۹ و ۱۸۲ قانون مدنی) و برخی از مستشاران غربی فعالیت‌هایی پژوهشی یا حمایتی برای حیات وحش ایران انجام دادند (مانند فعالیت پیتر اسکات پرنده‌شناس انگلیسی در سال ۱۳۰۹ خورشیدی یا پژوهش‌های بلگواد دانمارکی در سال ۱۳۱۶ در مورد ماهیان جنوب کشور)، اما دوباره در دوران جنگ جهانی دوم (۱۳۱۸ تا ۱۳۲۴ خورشیدی) توجه به محیط‌های طبیعی کشور فروکش کرد. با این وجود، حضور نظامیان خارجی در کشور و به کار گماردن برخی از عشایر محلی به عنوان نگهبان یا نیروی تحت اختیار، سبب شد به تدریج اسلحه‌های جنگی در دست برخی مردم محلی رواج یابد و این موضوع به تدریج به شکار در محیط‌های حضور آنها منجر شد. در سال ۱۳۳۵ خورشیدی و با هدف سامان‌دهی به شکار بی‌برنامه در کشور، قانون شکار تصویب و قانون شکار تأسیس شد. یکی از وظایف این

* استاد گروه محیط‌زیست، دانشگاه تهران
پست الکترونیک: danehkar@ut.ac.ir

شکار، دو دسته منطقه تحت حفاظت با عناوین پارک وحش و منطقه حفاظت شده تعریف و انتخاب شد. دوره فعالیت کانون شکار مصادف با نهضت‌های محیط‌زیستی جهان پس از جنگ جهانی دوم (از جمله انتشار کتاب‌های بهار خاموش، شوک آینده، حدود رشد و توجه اذهان عمومی به مسمومیت‌های محیط‌زیست)، شکل‌گیری سازمان‌های جهانی حمایت‌کننده محیط‌زیست و سرزمین (مانند، FAO، IUCN، WWF، UNDP) بود. به تدریج انتظارات از تنها نهاد رسمی مراقبتی محیط‌زیست طبیعی در کشور زیاد شد. در سال ۱۳۴۶ قانون تشکیل

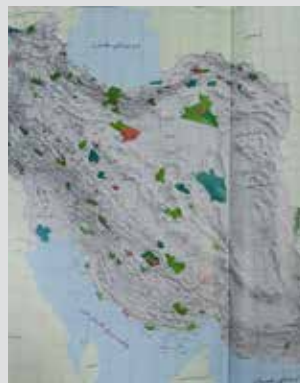
کانون گزینش مناطق شایسته حفاظت بود. نخستین منطقه‌ای که به‌طور رسمی توسط این کانون حفاظت‌شده اعلام شد، منطقه «آلمه و ایشکی» بین بجنورد و گنبد (پارک ملی گلستان امروز) بود. توجه و تمرکز کانون شکار بر معرفی مناطق تحت حفاظت جمعیت حیات‌وحش قابل شکار بود. کانون شکار که وابسته به دربار بود، مناطقی را حفاظت‌شده اعلام می‌کرد تا قوچ و کل‌ها شکار نشوند، شاخ آنها بزرگ‌تر شود و تروفه‌های رکورد ایجاد کنند (به‌طور معمول شاخ قوچ‌ها و کل‌ها سالانه ۵ تا ۶ سانتی‌متر بزرگ‌تر می‌شود). در زمان فعالیت کانون

وزارت منابع طبیعی به تصویب مجلس رسید و کانون شکار ایران به سازمان شکاربانی و نظارت بر صید تبدیل شد. فعالیت سازمان شکاربانی و نظارت بر صید کماکان متمرکز بر نگهداری حیات وحش قابل شکار یا مدیریت شکار بود. در این زمان، در دنیای غرب مسائل محیط‌زیستی فراتر از موضوعات شکار و زیستگاه‌های طبیعی مورد توجه قرار می‌گرفت. دنیای توسعه‌یافته اواسط قرن بیستم با پیامدهای مختلف توسعه از جمله انتشار آلاینده‌های مختلف، کاهش کیفیت آب و خاک و سمومیت محیط‌های زندگی انسان روبه‌رو بود. برای سامان‌دهی به این وضعیت، کشورهای جهان بسیج شدند تا در یک نشست جهانی برای مشکلات رو به گسترش دنیای مدرن راهکاری بیابند. از حوالی سال ۱۳۴۸ خورشیدی هماهنگی‌ها و رایزنی‌های بین دول برای این نشست جهانی آغاز شد. چنین تغییر نگرشی در ایران نیز به وجود آمد و به موازات تغییر نگاه به مسائل محیط‌زیست از جنبه‌های طبیعی به جنبه‌های انسانی، ایران برای مشارکت فعال در برپایی کنفرانس استکهلم در سال ۱۳۵۰ خورشیدی و با مجوز مجلس وقت، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید را به سازمان حفاظت محیط‌زیست تغییر نام داد. در همین سال، وزارت منابع طبیعی منحل و دوباره با وزارت کشاورزی تجمیع شد. دو سال پس از شکل‌گیری سازمان حفاظت محیط‌زیست، عنوان پارک

حیات‌وحش به پارک ملی تبدیل شد و طبقات پناهگاه حیات‌وحش و آثار طبیعی ملی نیز به جمع مناطق تحت حفاظت کشور پیوست. تا زمان شکل‌گیری سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۲ پارک وحش، ۱۵ منطقه حفاظت‌شده و ۵ رودخانه حفاظت‌شده در کشور انتخاب شده بود، با تشکیل این سازمان و تعریف مناطق جدید، شناسایی و انتخاب مناطق تحت حفاظت با برنامه منسجم‌تری پیش رفت، به شکلی که شمار این مناطق تا سال ۱۳۵۲ به ۵۴ منطقه افزایش یافت و ۱۸ گروه تالاب کشور نیز به فهرست جهانی کنوانسیون رامسر پیوست.

تلاش سازمان حفاظت محیط‌زیست در طول فعالیت خود، معرفی مؤثر مناطق تحت حفاظت با تأکید بر اهمیت و کارکردهای آن در جامعه بوده است. به همین منظور، برای تعدادی از این مناطق شناسنامه و کتابچه‌هایی منتشر کرد، اما این مکتوبات از الگوی یکپارچه و محتوای منسجمی برخوردار نبودند و همواره دست‌اندرکاران طبیعت، با توجه به غنای تنوع زیستی و جغرافیای طبیعی کشور، در انتظار اثری درخور و ارزشمند برای معرفی بخشی از میراث طبیعی و ملی کشور بودند. این انتظار پس از گذشت نیم قرن از تلاش‌های رسمی حفاظت از تنوع زیستی در کشور و با انتشار اثر وزین «اطلس مناطق حفاظت‌شده

گرافیک است، به نحو شایسته‌ای زیبایی‌های طبیعت غنی حیات وحش و قابلیت‌های بالقوه گردشگری در طبیعت ایران را نیز ارائه می‌دهد. این اطلس می‌تواند مورد استفاده عموم افراد به ویژه دانشجویان، کارشناسان و علاقه‌مندان به محیط‌زیست، منابع طبیعی، جغرافیا، سنجش از دور و کارتوگرافی قرار گیرد. حتی تورق این اطلس و سرکشی به جذابیت‌های اغلب ناآشنای گوشه و کنار کشور هر ایرانی را با غرور ملی دلنشین، افتخار ایرانی بودن و حس مسئولیت در مقابل میراث طبیعی کشور همراه می‌کند. اگرچه امروز شمار مناطق تحت حفاظت کشور به ۲۸۵ منطقه (۳۱ پارک ملی، ۳۸ اثر طبیعی ملی، ۴۶ پناهگاه حیات وحش و ۱۷۰ منطقه حفاظت‌شده) افزایش یافته و ضروری است جلد دوم این اطلس نیز منتشر شود، اما معرفی همین تعداد از مناطق نیز پنجره‌ای به شکوه و عظمت تنوع جغرافیایی، گوناگونی اکوسیستمی، غنای گونه‌ای و ثروت ملی طبیعی کشور است و مطالعه و بازدید از این اطلس به تمام فعالان حوزه منابع طبیعی، محیط‌زیست و جغرافیای طبیعی کشور توصیه می‌شود. بدون تردید با سیری در این اطلس نگاه هر طبیعت‌دوستی نسبت به سرمایه‌های طبیعی این آب و خاک بیش‌ازپیش عمیق و بسیط خواهد شد. «اطلس مناطق حفاظت‌شده ایران» در بیست و دومین نمایشگاه بین‌المللی کارتوگرافی (۱۳۸۶) که در مسکو برگزار شد، به‌عنوان دومین اطلس برتر جهان در سال‌های ۲۰۰۷ - ۲۰۰۶ انتخاب و معرفی شد. شایان ذکر است که تا آن زمان همیشه کشورهای اروپایی و آمریکایی در این نمایشگاه مقام می‌آوردند و برای نخستین بار این اثر وزین توانست یکی از کشورهای خاورمیانه را به این جایگاه برساند.

ایران» در سال ۱۳۸۵ به‌سر آمد. «اطلس مناطق حفاظت‌شده ایران» در قطع سلطانی، در ۱۵۷ صفحه (و ۱۰ صفحه ترجمه انگلیسی کلیات) به همت دکتر علی‌اصغر درویش‌صفت، استاد صاحب‌نام دانشگاه تهران برای سازمان حفاظت محیط‌زیست، با همکاری کارشناسان این سازمان، پس از چند سال انجام عملیات میدانی، فعالیت‌های سنگین دفتری و نقشه‌سازی تدوین و توسط دانشگاه تهران به زیور چاپ آراسته شده است. این اثر وزین تمام رنگی، ۱۶۰ منطقه تحت حفاظت شامل ۱۹ پارک ملی، ۱۶ اثر طبیعی ملی، ۳۳ پناهگاه حیات وحش و ۹۲ منطقه حفاظت‌شده کشور را به‌صورت مصور و با توضیحات مختصر معرفی می‌کند. این اطلس در بخش کلیات با ذکر پیشینه‌ای از تاریخچه حفاظت محیط‌زیست در ایران، مناطق چهارگانه منطقه شکار ممنوع، منطقه امن، رودخانه حفاظت‌شده و ذخیره‌گاه زیست‌کره را در کشور معرفی و با تشریح مناطق رویشی ایران، به توزیع مناطق تحت حفاظت در این مناطق می‌پردازد. سپس روند تغییرات کمی مناطق تحت حفاظت را از سال ۱۳۴۶ تا ۱۳۸۳ معرفی و نقشه پراکنش مناطق تحت حفاظت را در گستره ملی ارائه می‌دهد. توزیع مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست در استان‌های مختلف (۳۰ استان) از دیگر فرازهای بخش کلیات این اثر است. پس از بخش کلیات تمام مناطق تحت حفاظت که تا زمان تهیه اثر به ثبت رسمی رسیده بود، به تفکیک و به دو زبان فارسی و انگلیسی معرفی می‌شود. معرفی هر منطقه به همراه نقشه و عکس‌هایی از حیات وحش و جاذبه‌های طبیعی است که نقش‌بندی باشکوهی از جلوه‌های کم‌نظیر جغرافیای طبیعی کشور است. این اطلس که تلفیق زیبایی از ژئوماتیک، محیط‌زیست و هنر